

Bir Kemiklik (Ossuary) Yapısının Mekânsal Açından İncelenmesi: Cebeci Asri Mezarlığı Örneği

Mazlum KALAK^{1*}, Aslı TAŞ², Doğan KALAK³

Öz

Kemiklik yapıları, geçmişten günümüze insan kalıntılarının bir araya toplandığı mekânlar olarak, farklı coğrafyalarda çeşitli kullanım amaçlarıyla şekillenmiş önemli kültürel öğelerdir. Bu yapılar, genellikle mezar alanlarının dolması sonucu yeni definler için alan açma ihtiyacından ortaya çıkmıştır. Ancak kolektif anma, sosyal statü sergileme, ölüleri ve toplumsal olayları anma gibi durumlarda; ayrıca salgın hastalıklar ve savaşlar sırasında da işlevsellik kazanmıştır. Avrupa’da, özellikle Fransa ve İtalya gibi ülkelerde, kemiklik yapıları süsleme unsurlarıyla birleşerek zengin bir ölü kültü oluşturmuş ve bu yapılar önemli tarihsel mekânlar haline gelmiştir. Ancak, Türkiye’de bu yapılar az sayıda bulunmakta ve mekânsal kullanım potansiyeli yeterince değerlendirilememektedir. Bu çalışma, Türkiye’de nadir örneklerinden biri olan ve Cebeci Asri Mezarlığı’nda bulunan modern bir kemiklik yapısını ele almaktadır. Atıl durumda bulunan bu yapının tabanında sayısı belirlenemeyen insan kemikleri mevcuttur. Çalışma kapsamında, söz konusu yapının tüm cephelerden fotoğrafları çekilmiş, rölöve krokisi hazırlanmış; plan, kesit ve görünüş çizimleri yapılmıştır. Mevcut durum analizi detaylı bir şekilde gerçekleştirilmiş ve yapının kültürel ve toplumsal bir değer olarak yeniden işlevlendirilmesi için bir öneri geliştirilmiştir. Ayrıca, yapının anlatımını ve yeniden kullanım önerisini destekleyecek üç boyutlu modeller tasarlanmıştır. Sonuç olarak, bu çalışma, Cebeci Asri Mezarlığı kemiklik yapısını belgeleyerek, yapının tarihsel ve kültürel önemini vurgulamak ve toplum için değer taşıyan bir işlev kazandırmak amacıyla bir model sunmaktadır. Türkiye’de kemiklik yapıları üzerine yapılan sınırlı akademik çalışmalar göz önüne alındığında, bu araştırma hem alandaki boşluğu doldurmayı hem de yapının kente ve ülkeye katkı sağlayarak yeniden kullanımını önermeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kemiklik, Mezar Evi, Mahzen, Katakomp, Cebeci Asri Mezarlığı

A Spatial Analysis of an Ossuary Structure: The Case of Cebeci Asri Cemetery

Abstract

Ossuaries, as spaces where human remains have been gathered throughout history, have evolved across different geographies for various purposes and hold significant cultural value. These structures primarily emerged due to the necessity of creating space for new burials in overcrowded cemeteries. However, they have also served functions such as fostering communal identity, displaying social status, commemorating the deceased and societal events, and responding to epidemics and wars. In Europe,

¹ Van Yüzücü Yıl Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Van, Türkiye (ORCID NO: 0000-0003-0516-4218)

*İlgili Yazar/Corresponding author: mazlum_kalak@hotmail.com

² Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Nevşehir, Türkiye (ORCID NO: 0000-0003-0408-1533)

³ İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye (ORCID NO: 0000-0003-3039-8227)

particularly in countries like France and Italy, ossuaries have merged with decorative elements to form a rich mortuary culture, transforming these structures into significant historical landmarks. However, in Türkiye, such structures are scarce, and their spatial potential remains largely underutilized. This study examines a modern ossuary, one of the rare examples in Turkey, located in the Cebeci Asri Cemetery. The structure, which is currently vacant, contains an undetermined number of human bones at its base. Within the scope of the study, photographs of the structure were taken from all angles, a measured survey drawing was prepared, and plan, section, and elevation drawings were created. A detailed analysis of the existing condition was conducted, and a proposal was developed to repurpose the structure as a cultural and social asset. Additionally, three-dimensional models were designed to support the documentation of the structure and its proposed reuse.

As a result, this study aims to document the ossuary structure in Cebeci Asri Cemetery, emphasize its historical and cultural significance, and present a model for repurposing it in a way that benefits society. Given the limited academic research on ossuary structures in Turkey, this study seeks to fill this gap while proposing a reuse strategy that contributes to the country's cultural heritage.

Keywords: Ossuary, Burial House, Crypt, Catacomb, Cebeci Asri Cemetery

1. Giriş

Bu çalışma, Cebeci Asri Mezarlığı'nda bulunan kemiklik yapısının tarihsel, kültürel ve mekânsal özelliklerini detaylı olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kemiklik yapıları, tarih boyunca ölü kalıntılarının muhafazası, toplumsal hafıza ve ritüel işlevler bakımından önemli roller üstlenmiş; özellikle mezar alanlarının yetersiz kaldığı dönemlerde yeni definlere yer açmak, toplumsal statü ve hafıza oluşturmak gibi işlevleriyle dikkat çekmiştir. Avrupa, Orta Doğu ve Asya'da farklı biçimlerde gelişen bu yapıların, Türkiye'de oldukça sınırlı örneklerinin bulunması, bu çalışmanın önemini daha da artırmaktadır. Bu bağlamda, 1935 yılında tasarlanıp 1938'de tamamlanan Cebeci Asri Mezarlığı'ndaki oval planlı kemiklik yapısının incelenmesi, Türkiye'nin ölü kültürü ve anma geleneklerinin mekânsal yansımalarını anlamaya katkı sağlayacaktır. Ayrıca, günümüzde atıl durumda olan bu yapının sürdürülebilir bir şekilde yeniden işlevlendirilerek toplumsal hafızaya kazandırılması için öneriler geliştirilmesine zemin hazırlayacaktır.

Çalışma kapsamında ilk olarak kemiklik yapılarının literatürdeki tanımları, tarihsel gelişimi ve kültürel işlevleri üzerine yapılan detaylı literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra literatürde, kemiklik, mezar evi, mahzen ve katakomp gibi terimlerle ifade edilen bu yapıların farklı coğrafyalarda ve dönemlerde nasıl biçimlendiği, toplumsal ve ritüel ihtiyaçlara nasıl cevap verdiği, uluslararası örneklerinin hangi özelliklerle öne çıktığı sistematik olarak incelenmiştir. Özellikle antik Roma, Orta Çağ Avrupa'sı, Doğu Hristiyanlık geleneği ve eski Türk cenaze uygulamaları gibi farklı perspektiflerden yapılan değerlendirmeler, yapının kültürel ve tarihi bağlamının ortaya konulmasında temel kaynakları oluşturmuştur.

Araştırmanın yöntemi olarak hem literatür çalışması hem de saha araştırması yöntemleri benimsenmiştir. İlk aşamada, uluslararası veri tabanları, akademik dergiler, kitaplar ve güvenilir internet kaynaklarından derlenen veriler ışığında kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu tarama sonucunda, kemiklik yapılarının tarihsel gelişimi, mimari özellikleri ve işlevleri konusundaki bilgiler sistematik olarak derlenmiş ve analiz edilmiştir. Literatürde yer alan farklı örneklerin karşılaştırılması, çalışmanın teorik çerçevesini oluşturmuş ve incelenecek olan Cebeci Asri Mezarlığı kemiklik yapısına dair soruların belirlenmesinde yol gösterici olmuştur.

İkinci aşamada ise saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında, Ankara'nın merkezi konumunda yer alan Cebeci Asri Mezarlığı'na gidilerek, kemiklik yapısının mevcut durumu yerinde incelenmiştir. Alan çalışması sırasında, yapının tüm cephelerinden detaylı fotoğraflar çekilmiş, yapı çevresinde plan/kesit/görünüş krokileri hazırlanmış; ayrıca, mevcut plan, kesit ve görünüş çizimleri detaylandırılmıştır. Yapının daha iyi algılanması için yapı ve yakın çevresinin üç boyutlu görselleri hazırlanmıştır. Bu çizimler, yapının mekânsal düzeninin, boyutlarının ve yapısal özelliklerinin net bir şekilde ortaya konulmasını sağlamıştır. Yapıya dair elde edilen veriler, hem mimari analiz hem de mekânsal kullanım potansiyelinin değerlendirilmesi açısından titizlikle kayda alınmıştır.

Saha çalışması esnasında, mezarlığın görevlileri ve yerel yetkililerle yapılan görüşmeler de araştırmanın önemli bir parçasını oluşturmuştur. Mezarlık görevlilerinden alınan bilgiler, yapının geçmişi, kullanım amacı, bakım durumu ve yerel halk tarafından nasıl algılandığına dair nitel veriler sağlamıştır. Bu görüşmeler, yapının kültürel hafıza içindeki yerini ve toplumsal işlevselliğini anlamada ek perspektifler sunarak, literatürdeki verilerle karşılaştırmalı analiz yapılmasına olanak tanımıştır.

Çalışmanın son aşaması ise elde edilen tüm veriler ışığında, atıl durumda bulunan kemiklik yapısının yeniden işlevlendirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik önerilerin geliştirilmesidir. Yapının detaylı mekânsal analizi, elde edilen fotoğraflar, çizimler ve saha verileri temelinde, modern mimari prensiplerle uyumlu, kültürel mirasın, korunmasıyla birlikte topluma yeni fonksiyonlar kazandıracak bir model oluşturulmuştur. Bu modelde, yapının sadece tarihi bir nesne olarak değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal etkinliklere ev sahipliği yapabilecek, yerel halkın ve ziyaretçilerin etkileşimde bulunabileceği bir mekâna dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Öneriler arasında, yapının restorasyonu, mekânsal düzenlemelerle yeni kullanım alanlarına bölünmesi ve çevre düzenlemesi projeleri yer almaktadır. Bu öneriler hem tarihi dokunun korunmasını hem de günümüz toplumsal ihtiyaçlarına cevap verecek yenilikçi çözümler sunmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, Cebeci Asri Mezarlığı'nda bulunan nadir bir kemiklik yapısının detaylı bir şekilde incelenmesi, belgelendirilmesi ve yeniden işlevlendirilmesi üzerine kapsamlı bir yaklaşım sergilemektedir. Hem teorik hem de pratik düzeyde yürütülen araştırma, literatür taraması, saha çalışması, yerinde gözlemler ve yerel paydaşlarla gerçekleştirilen görüşmelerin birleşimiyle yapının tarihsel ve kültürel değerini gün ışığına çıkarmakta, aynı zamanda bu değerlerin sürdürülebilir kullanım modellerine dönüştürülmesi için somut öneriler sunmaktadır. Böylece, çalışma; tarihi mekânların korunması, kültürel mirasın yaşatılması ve toplumsal hafızanın güçlendirilmesi açısından önemli bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. Kemiklik Yapısı ve Küresel Perspektifi

2.1. Kemiklik Nedir?

Kemiklik (ossuary) kavramı, insana ait iskelet kalıntılarının son dinlenme yeri olarak kullanılan sandık, kutu, bina, kuyu veya belirli bir alanı ifade eden bir terimdir. Bu yapılar, özellikle mezar alanlarının sınırlı olduğu yerlerde yaygın olarak kullanılmıştır (Fowler, 2004, s. 212). Geleneksel olarak bir ceset önce geçici bir mezara gömülür, ardından zamanla iskelet kalıntıları çıkarılarak bir kemikliğe yerleştirilir. Kemiklikler, tabutlardan farklı olarak daha az yer kaplaması sayesinde bir alanda çok sayıda insan kalıntısının muhafaza edilmesine olanak tanır. Literatürde, kemiklik kavramının yanı sıra insan kalıntılarıyla ilişkili mekânları tanımlamak için "Mahzen" (Crypt), "Mezar Evi" (Charnel House) ve "Katakomp" (Catacomb) gibi terimler de sıklıkla kullanılmaktadır. Cambridge Sözlüğünde mahzen, kiliselerin altındaki mezar odası veya kemiklerin toplandığı alan

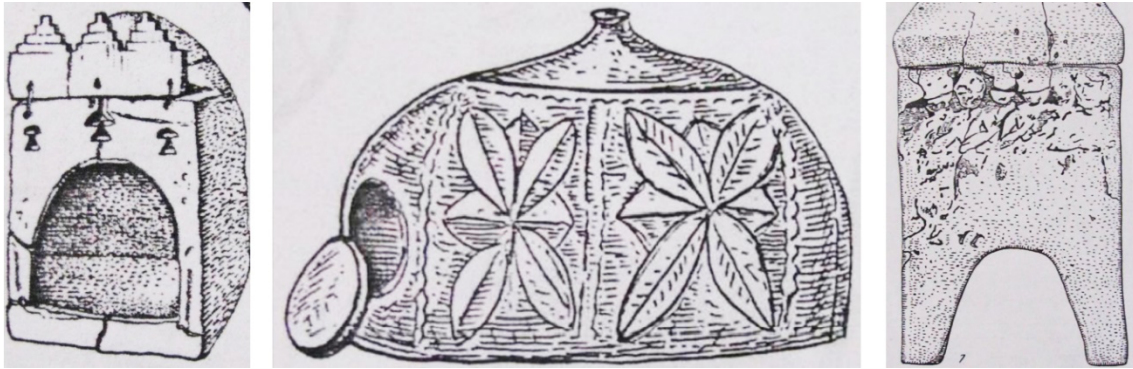
olarak tanımlanırken; mezar evi, ölü kemiklerinin muhafaza edildiği bir yer; katakomp ise yer altı mezarlığı ya da kemiklerin saklandığı yer altı alanıdır (URL-1). Benzer şekilde Oxford Sözlüğü, mahzeni, genellikle geçmişte insanları gömmek için kullanılan kilise altındaki oda; mezar evini, ölü bedenlerin veya kemiklerin saklandığı bir yer; katakompları ise ölüleri defnetmek için kullanılan yer altı tünelleri olarak tanımlamaktadır (URL-2). Bu makalede ise farklı tanımlamalar ve kullanımlardaki çeşitliliği sadeleştirmek amacıyla, bu tür yapıların tümü “kemiklik” genel adı altında ele alınmıştır.

İran’da Zerdüştlar, yaklaşık 3000 yıl önce ölümlerin kemiklerini muhafaza etmek amacıyla "Astodan" adı verilen taş lahitleri kullanmışlardır. Cesetler önce açıkta bırakılır, ardından geriye kalan kemikler bu taş ya da seramik sandukalara yerleştirilerek gömülürdü. Astodanlar, insan vücudundan daha küçük boyutlarda tasarlanmıştır ve genellikle 30 cm eninde, 50-60 cm boyunda ve yaklaşık 50 cm derinliğindedir. Bu ölçüler, standart bir pelvis kemiğinin sığabileceği boyutlara sahiptir. Zerdüş inancında kemiklerin korunması, ruhun yeniden doğacağına olan inançla ilişkilidir. Astodanların boyutlarının bir insan vücudunun sığamayacağı kadar küçük olması, bu yapıların kremasyon veya açıkta bırakma sonucunda toplanan kemikleri depolamak amacıyla tasarlandığını göstermektedir (Akyar, 2018, s. 136-138). Yahudilerde, II. Tapınak Döneminde (MÖ 586-MS 70), toplumsal sınıf ve inanca göre farklılık gösteren cenaze törenleri uygulandığı bilinmektedir. Zengin bireyler için mezar odacıkları tercih edilen ilk seçenek olurken, ikinci seçenek ise kemikliklerdi. Bu dönemde kullanılan kemik hazneleri, genellikle kireç taşıdan yapılmış ve dış yüzeyleri geometrik desenlerle süslenmiştir. Ayrıca, kemik hazneleri üzerine ölen kişiyi tanımlayan yazıtlar da işlendiği görülmektedir (Figueras, 1983, s.10). Ancak, kemiklik geleneği Yahudiler arasında II. Tapınak Döneminden sonra terk edilmiş ve bu uygulama bir daha devam etmemiştir. Avrupa’da bilinen en eski kalıntı muhafaza yöntemi ise, antik Roma’da katakompların (yer altı mezarları) kullanımındır. Katakompların kullanımı, bedensel dirilişe inanan ve bu nedenle ölümden sonraki yaşam için bedeninin korunmasına öncelik veren Hristiyanlar tarafından daha sonra yeniden canlandırılmıştır. Gömme işlemi, yavaş yavaş şehir surlarının dışından, surların içine doğru kaymıştır. Hristiyanların, kutsal kabul edilen azizlerin naaşlarının bulunduğu kiliseler ve şehitliklere yakın yerlerde defnedilmek istemeleri, mezarlık alanlarına duyulan talebin artmasına neden olmuştur. Kilise bahçelerinin sınırlı kapasitesi, artan mezar alanı ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştır. Bu durum, yeni definlere yer açmak amacıyla eski mezar kalıntılarının düzenli olarak yerlerinden kaldırılmasını zorunlu hale getirmiştir (Silverman, 2002, s. 122). Bununla birlikte, nihai dirilişi sağlamak için de çıkarılan kemiklerin korunması gerekiyordu. Zamanla kemiklik (ossuary) ve mezar evi (charnel house) gibi kavramlar gelişti. Mezar evlerinin ilk örnekleri Doğu’daki Rum Ortodoks manastırlarında görülmektedir. Mısır’ın Sina kentinde 530’larda kurulan St. Catherine Manastırı en eski kemik koleksiyonuna sahiptir. Mezar alanlarının yetersizliği sonucu oluşmuştur. Batı’daki en eski mezar evleri ise 12.yüzyıla kadar uzanmaktadır, 13.yüzyılda da yaygınlaşmaya başlamışlardır. 14.yüzyıldan itibaren kemiklerin sergilenmesi geleneği yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Orta Çağ ve Erken Modern Dönemde veba, salgınlar ve diğer trajediler nedeniyle ölümü hatırlatma kavramı (memento mori) ön plana çıkmıştır. Katoliklerde bu gelenek korunmakla birlikte, Protestanlarda 15.yy’dan itibaren ölümler ile yaşayanların ayrılması fikrine bağlı olarak kemiklikler dağıtılmıştır (Koslofsky, 2000, s. 40).

Roma Katolik geleneğinde kemiklikler, Avrupa’da geniş bir coğrafyaya yayılmıştır ve Roma, Napoli, Milan, Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Portekiz gibi birçok ülke ve şehirde görülmektedir. Ortodoks Kilisesi’nde de kemiklikler uzun süredir devam eden bir gelenek olarak varlığını sürdürmektedir. Ortodoks Hristiyanlar, İncil öğretilerine uygun olarak cenaze ritüellerine özel bir ihtimam göstermektedir. Bu ritüeller kapsamında, bir Ortodoks Hristiyanın kalıntıları önce 1 ila 3 yıl süreyle gömülür, ardından

manastırların mezar evlerinde (charnel house) bir araya getirilmektedir. Azizler veya başrahiplerin kalıntıları ise, genellikle kutsal emanet olarak muhafaza edilmekte ya da özel bir alana defnedilmektedir (Warner, 1952, s. 189).

Türklerde, Hristiyan ve Yahudi örneklerinden farklı olarak kemiklikler, bir yapı ya da oda şeklinde tasarlanmamış, genellikle kemik saklama kapları olarak ortaya çıkmıştır. Bu kaplar, batı literatüründe "ossuary" olarak adlandırılırken, Orta çağ Araplarında "navs" terimiyle ifade edilmiştir. Bu muhafazalar, ölü kemiklerinin yanı sıra kutsal kabul edilen kalıntıları saklamak amacıyla kullanılmıştır. Kemik saklama kaplarının, Hindistan'da doğup Orta ve İç Asya ile Çin'e yayılan Budizm'den kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca Zerdüştlük, atalar kültü ve ateş kültü gibi inanışların da bu kapların doğuşunda etkili olduğu bilinmektedir. Zerdüşst inancında yeniden dirilmenin kemiklerden olacağı düşüncesine benzer şekilde, eski Türk inanışlarında da ölünün farklı bir dünyada var olabilmesi için kemiklerinin korunması gerektiğine inanılmıştır (Çoruhlu, 2019, s. 873). Bu kaplar genellikle dikdörtgen veya oval biçimlerde olup, bir lahit kadar büyük değildir. Basit ve sade örneklerin yanı sıra süslemeler ve geometrik figürler içeren örnekler de bulunmaktadır. Kapların çoğu pişmiş topraktan olsa da, az sayıda madeni, taş ve ahşaptan yapılmış kaplara da rastlanmıştır. Kemik kaplarının içinde genellikle kutsal ya da önemli kişilere ait insan kemikleri bulunmakla birlikte, hayvan kemikleri ve kutsal kabul edilen eşya türünden kalıntılara da rastlanmaktadır. Eski Türk cenaze geleneklerinde ölünün cesedi, kurgan ya da mezara gömülmeden önce, bir süre ölümler için ayrılmış çadırlarda bekletilirdi. Bu durum, kemik kaplarının şekillenmesinde etkili olmuş; kapların tasarımında çadır, ev, oda veya tapınak şekilleri taklit edilmiştir. Rice'a (1965) göre, İslam dönemine kadar ulaşan kemik saklama kaplarının biçimleri kutu formundan oda veya ev formuna kadar çeşitlilik göstermiştir. Türkmenistan'daki örneklerde ise bu kaplar, kapısı olan mimari yapılar, hatta mezar anıtlarına benzeyen formlarda tasarlanmıştır. Erken dönem örneklerinin biçimleri, Büyük Selçuklu mezar anıtlarıyla da benzerlik göstermektedir. Bu kaplar, eski Türklerin ölüm ve ahiret anlayışını yansıtan önemli birer kültürel değer olarak dikkat çekmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Türklerde Çeşitli Formlardaki Kemik Saklama Kapları (Çoruhlu, 2019, s.893)

2.2. Kemiklik Yapılarının Tarihsel Gelişimi ve Biçimlenişleri

Kemiklikler, tarih boyunca farklı kullanım amaçlarıyla dikkat çekmiştir. En yaygın kullanım şekli, mezar yerlerinin dolması durumunda yeni cenazelere yer açmak için, önceki gömülerden çıkarılan kalıntıların bir araya toplanmasıydı. Bu kalıntılar genellikle münferit bir kemiklikte ya da bir kilise gibi dini yapılarla ilişkilendirilen mekânlarda muhafaza edilirdi. Ancak, kemiklikler zamanla yalnızca mezar alanı yaratmanın ötesinde farklı işlevlere de hizmet etmiştir (Koudounaris, 2011, s. 152). Örneğin, Sırbistan'ın Niş şehrindeki Kemik Kulesi, Türk General Hurşid Paşa tarafından 1809 yılında Sırp isyancıların kafataslarından inşa edilmiştir. Bu kule, halkın tekrar isyan etme ihtimaline karşı bir caydırıcı bir unsur olarak tasarlanmış ve yenilen düşmanların kafataslarından

kule yapma geleneğinin en iyi korunmuş örneklerinden biri olarak görülmüştür. 5 metre yüksekliğinde ve 4 metre genişliğinde olan kule, 952 kafatasından oluşmuş; her bir sırada 17 kafatası olmak üzere 56 sıra halinde düzenlenmiştir. Ancak günümüzde kulede yalnızca 58 kafatası kalmıştır. 1892 yılında Sırbistan yetkilileri, bu anıtı korumak amacıyla kulenin etrafına bir şapel inşa etmiştir (Stojanov vd., 2013, s.2309). Kemikliklerin bir diğer işlevi, aynı inanç sistemine sahip bireylerin topluluk oluşturma ihtiyacını karşılamaktır. Örneğin, İtalya'nın Roma kentindeki Santa Maria Della Concezione mahzenlerinde yaklaşık 4000 rahibe ait kemikler bir araya toplanmıştır (Cormack, 2016, s. 205). Avusturya'daki St. Florian Kemikliğinde ise yaklaşık 6000 kişiye ait iskeletler bulunmaktadır ve bunların ilk Hristiyanlara ait olduğu düşünülmektedir. Kemiklikler, aynı zamanda sosyal statü göstergesi olarak da işlev görmüştür. Soylu kişiler, mezarlıklar yerine daha prestijli yerlerdeki kemikliklerde defnedilmeyi tercih etmişlerdir. Çekya'nın Melnik bölgesindeki Aziz Petrus ve Paul Kilisesi'nin altındaki mahzen, Bohemya'nın kraliyet hanımları için kutsal bir mezarlık olarak tasarlanmıştır. Ancak, 1520'lerdeki veba salgını sırasında kiliseyi çevreleyen mezarlıklarda yer kalmayınca 15.000 ceset bu mahzene taşınarak istiflenmiştir. Savaşlar ve salgın hastalıklar da kemikliklerin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Çekya'daki Putim Kemikliği, 1740-48 yıllarında yaşanan savaşta ölen askerlerin kalıntılarını barındırmaktadır. Almanya'daki Oppenheim Michaelskapelle Kemikliği ise 20.000'den fazla kişinin iskelet kalıntılarını içermektedir. Buradaki ölümlerin çoğunun savaşlar ve kıtlık nedeniyle gerçekleştiği düşünülmektedir. Benzer şekilde, İtalya'daki Fontanelle Kemikliği, 1656 yılında yaşanan veba salgını ve II. Dünya Savaşı sırasında hayatını kaybeden yaklaşık 40.000 kişiye ait kalıntıları barındırmaktadır (Koudounaris, 2011, s. 122). Fransa'da bulunan Aitre St. Maclou Kemikliği ise 1348 yılındaki Kara Veba sırasında mezarlık alanlarının yetersiz kalması üzerine kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra, 1705 yılında kemikler buradan taşınmış ve yapı çocuklar için bir okul olarak yeniden işlevlendirilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Sırasıyla; Sırbistan Niş, İtalya Santa Maria Della Concezione, Çekya Melnik, Çekya Putim Kemikliği, İtalya Fontanelle Kemikliği, Fransa Aitre St Maclou (URL-3)

Kemiklikler tarihsel olayları anmak için de sıklıkla kullanılan mekânlardır. Özellikle toplu ölümlerin gerçekleştiği bölgelerdeki kemiklik yapıları bunun birer örneğidir. İtalya'daki

Otranto Katedralinde, 1480 yılında Osmanlılar ile İtalyanlar arasında gerçekleşen savaş sonucunda ölen askerlerin kemikleri yapının kutsal emanetler bölümünde sergilenmektedir (Koudounaris, 2011, s. 163). Kamboçya'daki Phnom Penh Kemikliğinde ise 1975-79 yılları arasında iç savaşta ölen 1,7 milyon insanın anısına (çoğu toplu mezarlara gömülmüştür) 5000 kişinin kalıntılarının sergilendiği bir anıt mezar bulunmaktadır. Fransa Douaumont Kemikliğinde ise I. Dünya Savaşında ölen yaklaşık 230.000 askerın kalıntıları yer almaktadır ve yapıyı oluşturan tuğlaların her birine bir askerin adı kazınmıştır (Şekil 3), (Amat vd., 2015, s. 46-48).

Şekil 3. Sırasıyla; İtalya Otranto Katedrali, Kamboçya Phnom Penh Kemikliği, Fransa Douaumont Kemikliği (URL-3)

Kemiklikler, yalnızca ölümlerin kalıntılarının toplandığı yerler değil, aynı zamanda yaşayanlara ölümün kaçınılmazlığını hatırlatan ve dini inançlarla ilişkilendirilen mekânlardır. Birçok kemiklikte, ölüm, yaşamın geçiciliği ve dinle ilgili mesajlar içeren yazılar bulunur. Fransa'nın Marville Kemikliği'nin girişinde şu yazı yer almaktadır: "Biz de sizin gibiydik, siz de bizim gibi olacaksınız. Bizim için dua edin." Portekiz'de, 16. yüzyılın sonlarında Fransiskan rahiplerince inşa edilen bir kemiklikin kapısında ise şu mesaj asılıdır: "Biz kemikler, buradayız, sizinkileri bekliyoruz." Çekya'daki Capuchin Mahzeninde ise duvarda şu yazı dikkat çeker: "Siz şimdi nasılsanız biz de bir zamanlar öyleydik; şimdi biz nasılsak siz de öyle olacaksınız." Bu yazılar, ölümün evrenselliğine ve yaşayanlarla ölenler arasındaki ilişkiye dair derin bir anlam taşır. Bazı kemikliklerde ise batıl inançların etkisi görülmüştür. Örneğin, İtalya'daki Fontanelle Kemikliği'nde insanlar, kafataslarına dileklerde bulunmuş ve şans getirdiğine inandıkları kafataslarını kutsamışlardır. Bu tür ölü kültleri, II. Dünya Savaşı'na kadar Napoliten alt kültürünün bir parçası olarak varlığını sürdürmüştür. Bazı kiliselerde, ölüm kültü daha da vurgulanarak kiliseye maddi gelir sağlamak ve ilgiyi artırmak amacıyla ön plana çıkmıştır. Bu durum, kemikliklerin popüler kültürün bir parçası haline gelmesine yol açmış; zamanla korku evleri ya da mistik, gizemli mekânlar olarak halk arasında tanınan yerler olmuştur (Koudounaris, 2011, s. 201). Kemiklikler, genellikle tek bir odadan oluşabileceği gibi, çok sayıda odadan da meydana gelebilir. Roma'daki Santa Maria Della Concezione mahzeni, vücudun farklı kemiklerinin ayrı ayrı düzenlendiği farklı mahzenlerden oluşur. Bu mahzende bir kafatası mahzeni, bacak kemikleri mahzeni ve pelvis mahzeni yer alır (Koudounaris, 2011, s. 202). Bunun dışında, kemikler bazen bir odada değil, kilise veya şapel gibi dini yapılar içinde vitrinlerde sergilenir. Almanya'daki Schuster Şapeli, süslü bir ahşap vitrin içinde sergilenen kemiklerin bulunduğu bir örnektir. Kemiklikler yer altında veya yer üstünde inşa edilebilir. Yer altındaki kemiklikler, genellikle kilise ya da katedral gibi dini yapılarda bulunur. Bu yapılar zamanla unutulmuş olabilir, ancak arkeolojik kazılar ve restorasyon çalışmaları sayesinde yeniden keşfedilirler. Yer üstündeki kemiklikler ise genellikle dini yapıların bahçelerinde yer alan bir şapelin içinde ya da tamamen bağımsız bir yapıda bulunur. Fransa'nın Paris kentindeki Denfert-Rochereau Kemikliği ise önemli bir istisnadır. Kentin altında bulunan çok sayıda tünel ve geçit nedeniyle, 18. yüzyılda Paris'teki mezarlıkların dolmasıyla yaklaşık 7 milyon insan kalıntısı bu yer altı mezarlığına taşınmıştır (Şekil 4). Dolayısıyla, Denfert-Rochereau

Kemikliği, dünyadaki en büyük kemikliklerden biri olarak kabul edilmektedir (Evans, 2003, s. 10).

Şekil 4. Sırasıyla; İtalya Santa Maria Della Concezione, Fransa Paris Yeraltı Mezarlığı (URL-3)

Kemiklikler, içerdiği kalıntıların sayısına ve türüne göre oldukça farklı boyutlarda olabilir. Bazıları yalnızca birkaç soylu ya da din adamının kalıntılarını içerirken, bazıları salgın hastalıklar ya da savaşlar sonucu milyonlarca insanın kalıntılarını barındıran devasa büyüklükte yapılardır. Bu nedenle, kemiklikleri büyüklük ya da biçimsel olarak sınıflandırmak oldukça zordur. Dünya genelinde yer altı ve yer üstü olmak üzere çeşitli boyut ve biçimlerde kemiklik yapıları mevcuttur. Kemiklerin sergilenme biçimleri de büyük çeşitlilik gösterir. Bu, kalıntıların miktarına, saklama koşullarına, kemikliğin kullanım amacına ve sosyal statüye bağlı olarak değişir. Bazı kemikliklerde, mumyalanmış cesetler özenle giydirilmiş ve dikkatlice sergilenmiştir, bazılarında ise kemikler düzensizce yığılmış ve istiflenmiş şekilde sunulmuştur. Örneğin, Avusturya'daki Hallstatt Mezar Evinde, mezarı dahi olmayan ölümler için kafatasları sembolik süslemelerle boyanarak doğum ve ölüm tarihleriyle işaretlenmiştir. Çekya'daki Krtiny Kemikliğinde ise yaklaşık 1000 kişiye ait kalıntı bulunmakta ve bunlar arasındaki önem atfedilen 12 kişinin kafatası, siyah renkli bir defne çelengiyle süslenmiştir. Ayrıca, Çek Cumhuriyeti'ndeki Sedlec Kemikliğinde kemiklerden yapılan avize, şamdan, piramit ve mumluk gibi nesneler dikkat çeker (Koudounaris, 2011, s. 185). Fransa'daki Douaumont Kemikliğinde ise I. Dünya Savaşı sırasında ölen 230.000 askerin kalıntıları, diğer örneklerden farklı olarak düzensizce istiflenmiştir (Şekil 5). Bu düzenleme, ölümün şiddetini, trajikliğini ve büyüklüğünü vurgulamak amacıyla bilinçli olarak yapılmıştır (Amat vd., 2015, s. 68).

Şekil 5. Sırasıyla; Avusturya Hallstatt Mezar Evi, Çek Cumhuriyeti Sedlec Kemikliği, Fransa Douaumont Kemikliği (URL-3)

Kafatası ve kemiklerden yapılan süslemeler ile sergileme biçimleri, her bölgenin kendine özgü kültürel ve dini etkilerini yansıtarak büyük bir çeşitlilik göstermektedir (Koudounaris, 2011, s. 145). Polonya'daki bir şapelde, korsan bayrağını andıran bir düzenleme ile kaval kemiklerinden çapraz şekiller oluşturulmuştur. Fransa'daki Marville Kemikliğinde ise 40.000 kafatası bulunmaktadır ve bu kemiklerin düzenlenmesinde sosyal sınıf farklarına özen gösterilmiştir. Soyluların kemikleri, yerel halkın kemiklerinden ayrılarak özel bir şekilde sergilenmiştir. Ayrıca, kemiklerin sergilenme biçimi, bazen bedenin bütünlüğünün

korunmasına, bazen de kemik türlerine yapılan sınıflandırmalara göre farklılık göstermektedir. İtalya'daki Capuchin Manastırına ait mezar odalarında, kemikler meslek gruplarına göre ayrılmıştır; burada dini şahsiyetler, doktorlar, kadınlar, bakireler ve bebekler için ayrı odalar bulunmaktadır. Kemikler, bazen yerel kıyafetler veya asker üniformaları giydirilerek duvar nişlerine dikey olarak, bazen de yatay olarak raflara yerleştirilerek sergilenmiştir (Koudounaris, 2011, s. 187). Ayrıca, kemiklerin yapısal öge olarak kullanıldığı süslemeler de dikkat çeker. Portekiz'deki bir şapelin duvarları, kemer ve sütun gibi yapısal elemanlar oluşturacak şekilde kemiklerle dekore edilmiştir. Böylece, yapı bütünü kemiklerden yapılmış gibi algılanmaktadır. Yine Portekiz'de yer alan Capela de Ossos Şapelinde ise sadece duvarlar değil, aynı zamanda duvar harcında da kemikler (özellikle femur kemikleri) kullanılarak yapı daha da ilginç bir hale getirilmiştir (Şekil 6).

Şekil 6. Sırasıyla; Polonya Kemik Şapeli, İtalya Capuchin Kemikliği, Portekiz Capela De Ossos Kemikliği (URL-3)

İçerisinde toplu kemiklerin bulunduğu bölümlerin olmasından dolayı Vatikan yer altı mezarlığı kemiklik yapılarına örnek olarak verilebilir. Vatikan yer altı mezarlığı, özellikle erken Hristiyanlık dönemine ait Roma Katakombaları ile temsil edilir ve bu yapılar, sınırlı mezar alanı nedeniyle ölümlerin yer altına gömülmesini mümkün kılan çok katmanlı mezar sistemleri olarak inşa edilmiştir. Katakombalar, lineer koridorlar boyunca sıralanan 'loculi' (bireysel mezar oyukları) ve 'cubiculum' adı verilen aile mezar odaları ile tanımlanan bir mekânsal örgütlenmeye sahiptir. Ayrıca, bazı alanlarda ölenlerin kemiklerinin bir arada saklandığı ossuarium benzeri bölmeler de bulunmaktadır. Bu yönüyle, kemiklerin uzun süreli muhafazasına imkân tanıyan işlevi ve yapısal kurgusuyla kemiklik yapıları ile benzerlik göstermektedir. Mekânın mimarisi, genellikle tuğla ve tuf taşından kazılarak oluşturulmuş olup dar koridorlar, nişler ve fresklerle süslenmiş mezar odaları içermektedir. Katakombaların hem defin hem de anımsama/ibadet alanı olarak kullanılması, onları yalnızca mezarlık değil, aynı zamanda kolektif hafızanın ve kültürel sürekliliğin bir ifadesi haline getirmiştir (Jensen, 2010; Hertling and Kirschbaum, 1960, s. 178).

Kemiklikler, zamanla adli tıp incelemeleri ve antropolojik araştırmalar için en uygun mekânlar haline gelmiştir. Sayıca fazla ve çeşitli kemik türlerinin bulunması, bu alanların demografik analizler için önemli veriler sunduğu anlamına gelmektedir. İngiltere'deki St. Leonard's Kilisesi'nin altındaki kemiklikte yaklaşık 4000 erkek, kadın ve çocuğun iskeletleri yer almaktadır. Bu kemiklik, adli tıp çalışmaları için de kullanılmış ve burada trepanasyon (baş delme ameliyatı) ile dişçilik üzerine yapılan incelemelere olanak tanımıştır. Avusturya'daki Stephansdom mahzeninde ise yalnızca iskeletler değil, aynı zamanda organlar, vücut iç sıvıları, ölümlerin eşya ve giysileri de korunmaktadır. Bu alanda, "dük mahzeni" olarak bilinen bölümde, soylulara ait organlar saklanmaktadır. Dolayısıyla kemiklikler, tıbbi çalışmalar için değerli veriler sunan önemli kaynaklardır. Kemiklerin muhafaza koşulları ve düzenli bir şekilde sınıflandırılması, adli incelemeler açısından büyük önem taşımaktadır. Düzensiz bir şekilde istiflenmiş kemikler, araştırma yapmak isteyen adli tıp uzmanları ve antropologlar için önemli bir engel oluşturur

(Koudounaris, 2011, s. 208). İspanya'daki Wamba Kemikliğinde ise 12. ve 18. yüzyıllara ait 3000'den fazla kafatası bulunmakta, ancak bu kalıntılar düzensiz bir şekilde istiflendikleri için bilimsel incelemelere uygun değildir.

2.3. Ülkemizdeki Kemiklik Yapıları

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kemiklerin saklanması amacıyla özel olarak inşa edilmiş yapılar yaygın olmamakla birlikte, Anadolu'daki bazı dini yapılarda savaşlarda ölenlere ait kalıntıların ya da kemiklerin muhafaza edildiği örneklerle rastlanmaktadır. Konya Beyşehir'deki Eşrefoğlu Türbesi'nde (Miladi 1301) giriş kapısının önündeki bir kapıdan mahzene inildiği ve burada dört adet kafatası ile bir yığın insan kemiği bulunduğu bilinmektedir (Akyurt, 1940, s. 91). Kayseri Melikgazi Türbesi'nde ise sandukalar içinde çok sayıda kemik kalıntısı bulunmaktadır. Melik Gazi'nin kemikleri türbede vitrin içerisinde sergilenirken, cesedi mumyalanarak korunmuştur. Ayrıca, Kümbethane'de de Selçuklu sultanlarının kemikleri yer almaktadır (Çayırdağ, 2022, s. 32). Kastamonu'daki Aşıklı Sultan Türbesi'nde ise ölünün kalıntıları ahşap çerçeveli bir camekan içinde sergilenmiştir (Karamehmetoğlu, 2020, s. 84). Çankırı'da yer alan Selçuklu dönemine ait Cemaleddin Ferruh Şifahanesi'nde ise iki adet mezar odası bulunmakta, bu odalarda altı adet sanduka yer almakta ve mumyalanmış insan kalıntıları ya da kemikleri sergilenmektedir (URL-4). Bu tür örnekler çoğaltılabilir, ancak bu yapılar Avrupa'daki kemiklik işlevine özgü yapılardan farklı olarak, yalnızca dini ve kültürel amaçlarla inşa edilmiştir. Kalıntıların sergilenmesi geleneği Türkiye'de de önemli bir olgu olsa da, Avrupa'daki örneklerde bu gelenek, süslemelerle birleşerek daha geniş bir kültürel kimlik kazanmıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye'de bazı kiliselerden kalan kemiklik yapıları ve mezarlıklara ait az sayıda kemiklik yapısı da mevcuttur. Ülkemizde bulunan kemiklikler içerisinde tespit edilebilenler şunlardır:

- İzmir Çeşme ilçesi, Çiftlik mahallesi şehir merkezinin doğusunda bulunan 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarına tarihlenen, eski Rum mezarlığının yanında dikdörtgen planlı, tonoz örtülü ve beşik çatılı yığma bir kemik odası bulunmaktadır (Şekil 7).
- Muğla ili Menteşe ilçesinde yer alan Rum Ortodoks kilisesi Azize Meryem Kilisesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olup, dönemin dini mimari anlayışını yansıtan önemli yapılardan biridir. Kilisenin avlu kısmında yer alan ve kemiklerin muhafaza edildiği küçük yapılar, Ortodoks mezarlık geleneği çerçevesinde birer "ossuary" (kemiklik) olarak değerlendirilir. (URL-5)
- Feriköy Latin Katolik Kabristanı, İstanbul'un Şişli ilçesinde yer almakta olup, 19. yüzyılın ortalarında, özellikle Galata ve Pera'da yaşayan Latin Katolik cemaatin artan nüfusuna bağlı olarak 1863 yılında açılmıştır. Bu mezarlık içinde yer alan kemiklik yapısı, kullanılmayan ya da tahrip olmuş mezar taşlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş olup, mimari açıdan sade, ancak sembolik değeri yüksek bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu kemiklik yapısı, Latin Katolik mezarlık geleneğinde, mezar yerlerinin yeniden kullanımı ve kemiklerin saygılı bir biçimde korunması amacıyla inşa edilen "ossuary" (kemik evi) niteliğindedir. (Şekil 7), (Marmara, 2006, s. 110).
- Aydın ili Söke ilçesine bağlı Gelebeç (eski adıyla Gelebek) Köyü'nde yer alan St. Nikolaos Kilisesi'nin bahçesinde bulunan kemiklik yapısı, kare planlı ve yığma taş malzeme ile inşa edilmiş olup, yapının işlevsel ve ritüel bütünlüğünü tamamlayan önemli bir unsurdur. Bu kemiklik, Hristiyan mezarlık geleneklerinde sıklıkla görülen ve mezar yerlerinin sınırlı olduğu durumlarda, çıkarılan kemiklerin saygı ile saklandığı küçük yapılar arasında yer almaktadır. (Coşkun, 2009, s. 152).
- Muğla ili Fethiye ilçesi sınırlarında yer alan Kayaköy yerleşkesindeki Panayia Pirgiotissa (Aşağı Kilise), 19. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir ve dönemin Rum-

Ortodoks cemaatine hizmet etmiştir. Kilisenin avlusunun güneybatı köşesinde konumlanan kemiklik yapısı, mezarlık alanı içinde yer almakta olup, mezar yerlerinin boşaltılması sonucu çıkarılan kemiklerin muhafaza edildiği işlevsel bir birimdir. (Bulhaz vd., 2001, s.15).

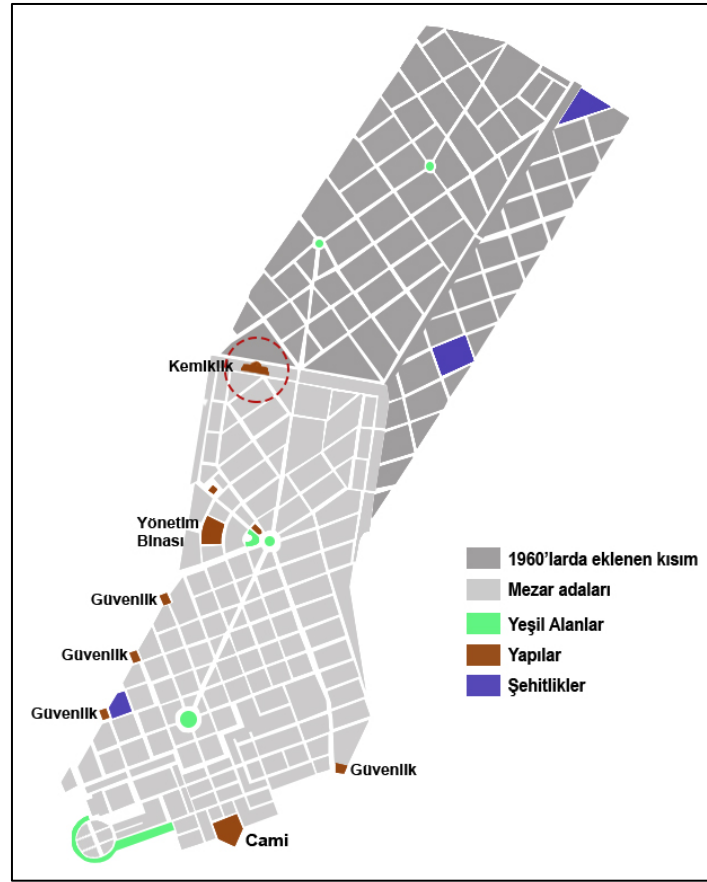
- İstanbul Kadıköy’de yer alan Rum Ortodoks Mezarlığı’nda, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başına tarihlenen bir kemikhane bulunmaktadır. Bu yapı, eski ve sahipsiz mezar yerlerinden çıkarılan kemiklerin dini geleneklere uygun şekilde korunması amacıyla inşa edilmiştir. (URL-6).
- İstanbul Şişli’de bulunan Rum Ortodoks Mezarlığı’nda, 20. yüzyıl başlarına tarihlenen ve kemiklerin ahşap kutular içinde saklandığı bir kemik deposu yer almaktadır. Bu yapı, mezar süresi dolan veya sahipsiz kalan definlerden çıkarılan kemiklerin, Ortodoks geleneklerine uygun şekilde korunmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle, mezarlık içerisindeki işlevsel ve kültürel bir unsur olarak öne çıkmaktadır (URL-6).
- Cebeci Asri Mezarlığı içerisinde 1938 yılında inşa edilmiş bir kemiklik yapısı bulunmaktadır (Kor, 2013, s. 56).

Şekil 7: Sırasıyla; Şişli Rum Ortodoks Mezarlığı, Feriköy Latin Ortodoks Mezarlığı, İzmir Çeşme Rum Mezarlığı (URL-6)

2.4. Cebeci Asri Mezarlığı ve Kemiklik Yapısı

1923 yılında Cumhuriyet’in ilanı ile Türkiye’nin başkenti olarak seçilen Ankara, hızla büyüyen bir yapılaşma sürecine girmiştir. Başkent olmanın cazibesi, şehre doğru yoğun bir göç dalgası başlatmış ve nüfusun hızla artmasına neden olmuştur (Uslu, 1997, s. 99). Ulus ve çevresinde yer alan eski mezarlık alanları zamanla imara açılmış; bu durum hem mevcut mezarların taşınmasını hem de artan nüfusa karşılık yeni mezar alanlarına olan ihtiyacın karşılanmasını zorunlu hale getirmiştir. 1924 yılında hazırlanan Lörcher Planı kapsamında, kentin kuzeyinde yeni bir mezarlık alanı belirlenmiş ve bugünkü Cebeci Asri Mezarlığı’nın temeli atılmıştır. Ancak, bu plan nüfus projeksiyonlarını doğru bir şekilde öngöremediğinden dolayı uygulanamamış ve 1932 yılında Jansen Planı devreye girmiştir. Jansen Planı’nda da mezarlık alanı değişmeden korunmuş, o dönemde Ankara’nın nüfusu 300.000 kişi olarak tahmin edilmiştir. Cebeci Asri Mezarlığı bu plana göre kentin merkezi mezarlığı olarak tasarlanmıştır (Cengizkan, 2004, s. 38). Mezarlığın projesi, 1935 yılında Alman mimar Martin Elsaesser tarafından hazırlanmıştır. Mezarlık, Ulus’un doğusunda, Cebeci Mahallesi’nde yer almakta ve toplamda 630.000 m²’lik bir alanı kapsamaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Cebeci Asri Mezarlığı Vaziyet Planı (Kor'un 2013 yılındaki çalışmasından uyarlanmıştır)

Cebeci Asri Mezarlığı için 1935 yılında uluslararası bir yarışma düzenlenmiş ve bu yarışmaya katılan 12 proje arasından Alman mimar Martin Elsaesser'in tasarımı birinci olarak seçilmiştir. Elsaesser, Almanya'da geliştirilmiş olan modern mezarlık tasarım prensiplerini takip ederek, projesinde doğal unsurlar ve ebediyet vurgusuna öncelik vermiştir. Tasarımında mezar bölümlerini küçük ağaçlar ve çalılarla diğer alanlardan ayırarak, kareler etrafında gruplandırmayı tercih etmiştir. Parseller arasında ise yüksek çevre duvarlarının yer almasını önermiştir (Cengizkan, 2004, s. 40).

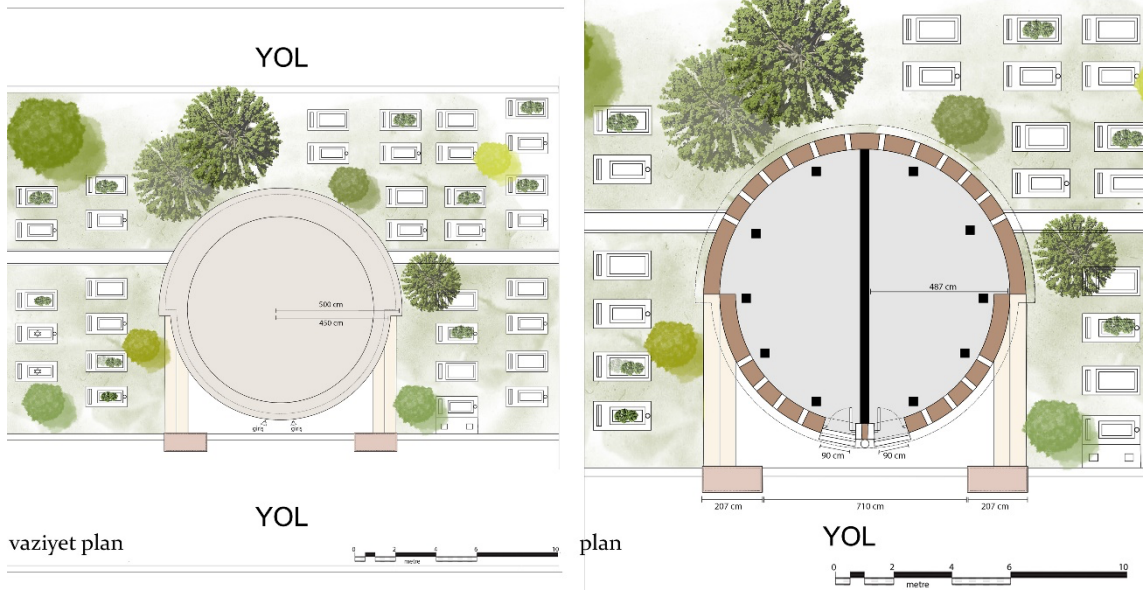
Mezarlık tasarımında hiyerarşik bir düzen yerine, homojen ve dengeli bir dağılım ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte, hiyerarşi özellikle bitki örtüsü ve yolların düzenlenmesinde fark edilmektedir. Ana yolların vurgulanması ve mezarlığın yeşillendirilmesi amacıyla bu yollar yoğun bir şekilde ağaçlandırılmıştır. Tali yollar ve patikalar ise hem yönetimin hem de mezar sahiplerinin bakımına bırakılmıştır. Bu durum, mezar sahiplerinin sevdiklerini onurlandırmaları için bir alan yaratmıştır. Elsaesser'in tasarımı, modern ve ferah bir karaktere sahiptir ve döneminin diğer mezarlık kurgularından farklılık göstermektedir. Günümüzde de bu özellikleriyle öne çıkan Cebeci Asri Mezarlığı, özgün bir tasarım örneği olarak değerlendirilmektedir (Cengizkan, 2004, s. 41). Cebeci Asri Mezarlığı projesi 1938 yılında tamamlanmış ve 1941 yılında mezarlıkta ilk defin işlemi gerçekleştirilmiştir. 1958 yılında mezarlık sınırları bugünkü Siteler bölgesinin kuzeyine doğru genişletilmiştir. Ancak bu genişletme çalışması, Elsaesser'in tasarım ilkelerinin kaybolmasına yol açmıştır. Mezarlığın kuzeye doğru eklenen bu bölümü, orijinal tasarımın bir devamı olmaktan ziyade bir "yama" görüntüsü sunmaktadır. Elsaesser'in tasarımında görülen küçük bloklar ve karelerden oluşan düzenli planlama, yerini rastgele çizilmiş bir ızgara planına ve daha büyük mezar bloklarına bırakmıştır. Bu alanda, gömü alanının korunması ve daha fazla defin

yapılabilmesi için yalnızca mezar blokları ve sokaklar yer almıştır. 1974 yılına kadar aktif bir şekilde kullanılmış olan mezarlık, bu tarihten itibaren Cebeci Asri Mezarlığı müdürlüğünden alınan özel izinler ve talepler dışında yeni definler için kapatılmıştır. Artan mezar talepleri nedeniyle Elsaesser'in tasarım ilkelerinden farklı olarak çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Park ve açık alanların yanı sıra yaya kaldırımları ve namazgâh gibi açık alanlar bile mezar alanlarına dönüştürülmüştür. Günümüzde mezarlıkta 248.196 defin ve 90.000 adet mezar taşı bulunmaktadır. Yeni mezar alanı olmayan Cebeci Asri Mezarlığı'nda, yalnızca aile mezarlıklarına defin yapılabilmektedir (Kor, 2013, s. 77).

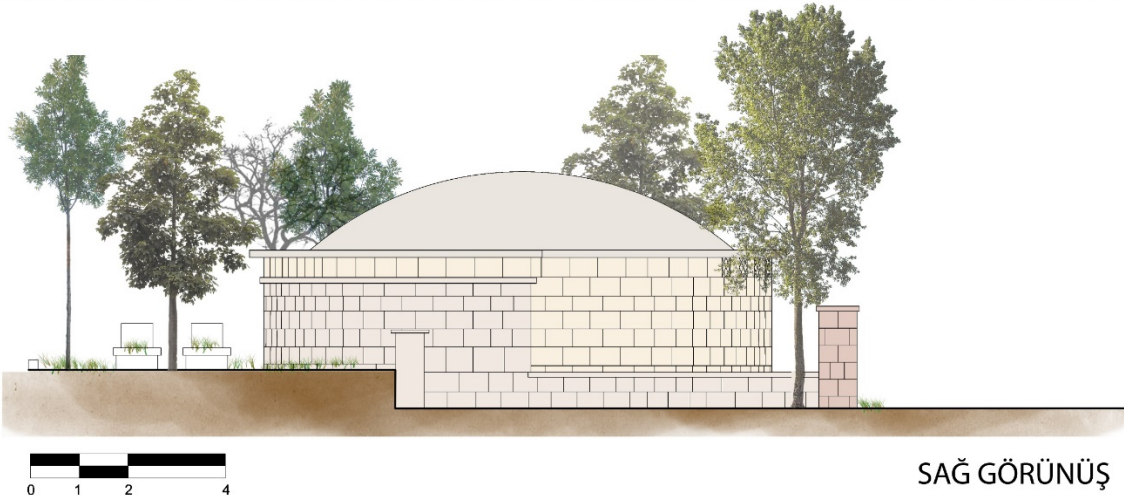
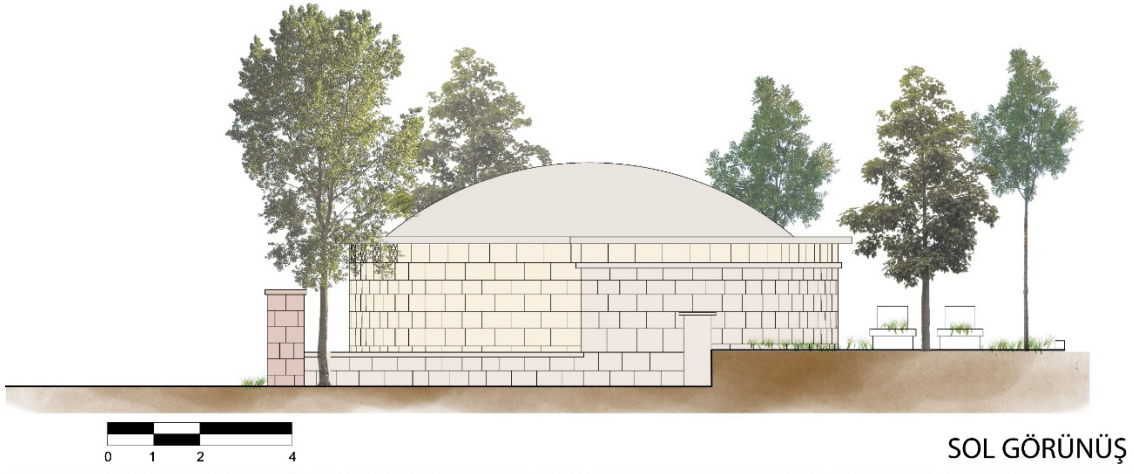
Cebeci Mezarlığı'ndaki kemiklik yapısı, mezarlığın ilk tasarlanan orijinal bölümünün kuzey ucunda yer almaktadır. Ancak 1960'larda mezarlığa ek alanların eklenmesiyle, bu yapı mezar adalarının arasında sıkışıp kalmıştır (Şekil 9). Yapının planı, biri diğerinden daha geniş olan iki yarım dairenin birleşiminden oluşmaktadır (Şekil 10). Aynı merkezli iki yarım daireden büyük olan 5 m yarı çapında küçük olan 4,5 m yarı çapındadır. İnce yonu andezit taşlarla yığma yapı sistemine inşa edilen yapının üst örtüsü betonarme bir kubbe formundadır. Bu kubbe, yapının çevresinde yaklaşık 40 cm genişliğinde bir saçak oluşturmaktadır. Saçağın hemen altında, yapının tek açıklıkları olan küçük pencere boşlukları bulunmaktadır. Yaklaşık 20 cm x 60 cm boyutlarındaki bu açıklıklar her iki sırada bir tekrarlanmaktadır ve baklava desenli demir parmaklıklarla kısmen kapatılmıştır. Bu pencereler, yapının havalandırılmasını ve gün ışığı almasını sağlamaktadır. Yapının ön cephesinde iki adet 90 cm genişliğinde demir kapı yer almakta olup, her iki kapının üstünde bitkisel desenli demir parmaklıklar bulunmaktadır. Kapıların üzerinde ayrıca iki kitabe bulunmaktadır, ancak bu kitabelerde herhangi bir yazı ya da ibare yer almamaktadır. Yapının giriş kapıları içeriye doğru açılmakta olup, mevcut zemin seviyesinden bir basamak daha düşük bir kotta yer almaktadır. Yapı ise yol seviyesinden iki basamak aşağıdadır. Yapının ön cephesinin her iki yanında ikişer adet basamak yer alır. Bu basamaklar, yapı ile çevresindeki mezar alanları arasında bir sınır oluşturmaktadır. Basamakların bir ucu yapıya, diğer ucu ise yapının girişini sınırlayan ve yaklaşık 1,5 metre yüksekliğinde olan iki duvara bağlanmaktadır. Bu duvarlar, yapıyı yoldan ayıran bir sınır işlevi de görmektedir. Yapının ön ve arka bölümleri arasında ise bir istinat duvarıyla ayrılmış yaklaşık 1 metrelik bir kot farkı bulunmaktadır. Yapının iç kısmında, betonarme saçağı taşıyan 30x30 cm ebadında 10 adet kolon bulunmaktadır. Ayrıca, iki farklı kapıdan girilen alanları birbirinden ayırmak için yapının tam ortasında bölücü bir tuğla duvar yer almaktadır. Yapı tamamen boş olup, içerisinde herhangi bir kemik kalıntısı bulunmamaktadır. Kemikler tamamen yapının altına gömülmüştür (Şekil 11). Kemiklik yapısının yapı elemanları ve kemiklerin gömülme biçimleri üç boyutlu olarak ifade edilmeye çalışılmıştır (Şekil 12).

Şekil 9. Kemiklik yapısına ait görseller (Yazar Arşivi)

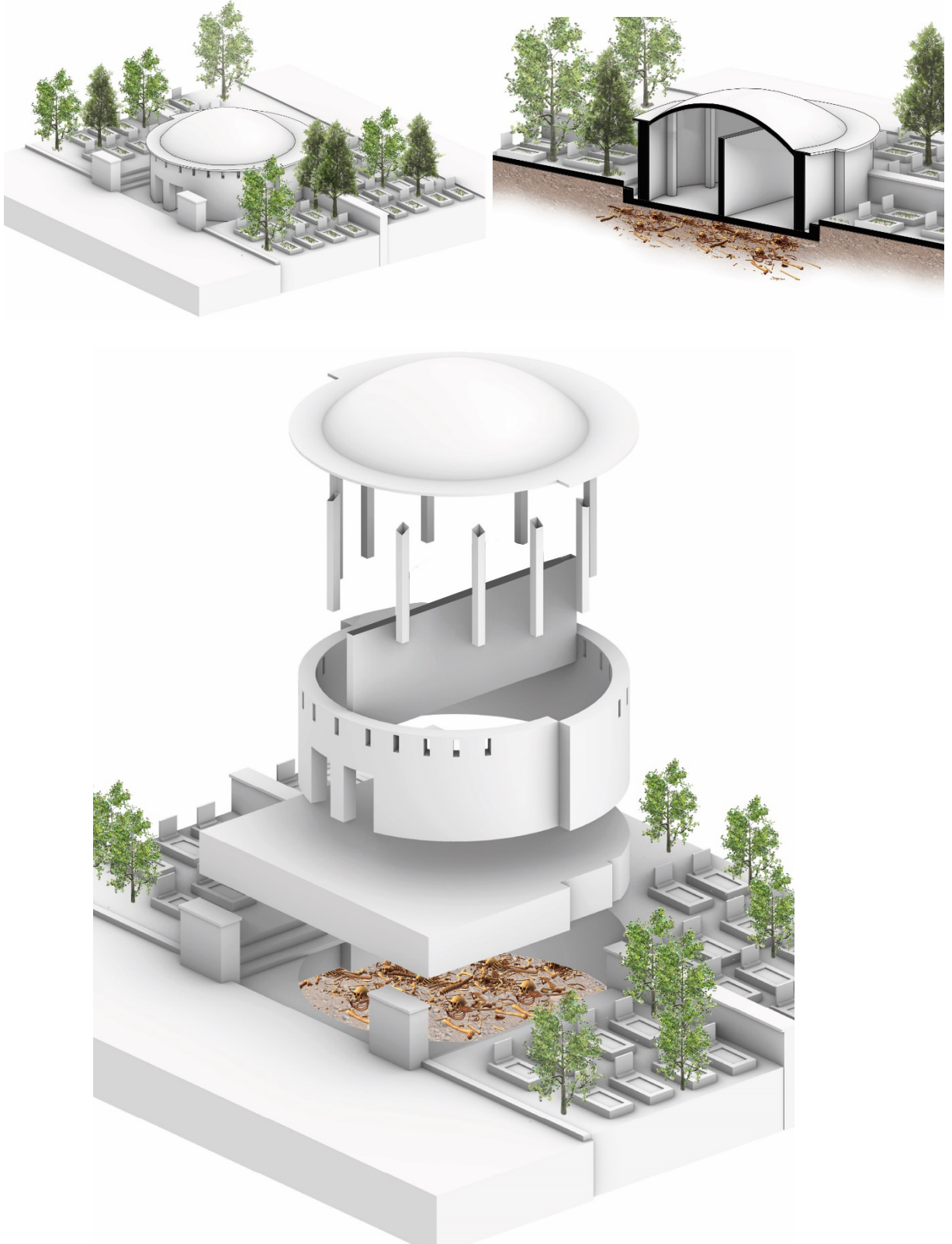

Şekil 10. Kemiklik yapısına ait plan ve vaziyet planı çizimleri (Yazarlar tarafından üretilmiştir.)

Şekil 11. Kemiklik yapısına ait görüşler (Yazarlar tarafından üretilmiştir.)

Aşağıda yer alan görselleştirmelerde, kemiklerin yapı içerisinde değil, yapının altına gömüldüğü açıkça ifade edilmiştir.

Şekil 12. Kemiklik yapısına ait üç boyutlu görselleştirmeler (Yazarlar tarafından üretilmiştir.)

Cebeci Mezarlığı'ndaki kemiklik yapısının ilk inşa edildiği dönemde, eski şehir merkezi olan Ulus ve çevresindeki mezarlık alanlarının imara açılmasıyla bu alanlardan çıkarılan kemiklerin Cebeci Mezarlığı'na taşındığı bilinmektedir. Daha sonraki süreçte ise mezarlığa defnedilen cenazelerin sahipleri tarafından mezar ücretinin 10 yıllık süre

içerisinde ödenmemesi durumunda mezar yerleri boşaltılmış, bu mezarlardan çıkarılan kemikler de kemikliğe aktarılmıştır (Şen vd., 2021 s.12-35). Bu cesetlerin kayıtları hala sistemde bulunmakta olsa da bu kişilere ait bireysel mezar yerleri mevcut değildir. Mezarlık görevlilerinden alınan bilgilere göre, kemiklik bir dönem tıp fakültesi öğrencilerinin kemik incelemeleri yaptığı bir yer olarak da kullanılmıştır. Cumhuriyet Gazetesi'nin 23 Aralık 1989 tarihli haberinde, Cebeci Mezarlığı'ndaki kemiklikten şu şekilde bahsedilmektedir: "Mamak Belediye Başkanlığı'ndan Belediyemiz hudutları dâhilinde bulunan, eski Karaağaç Köyü mezarlığının kaldırılması, Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 2.10.1989 tarih ve 242 sayılı kararı ile öngörülmüştür. Anılan mezarlığa, defni yapılmış cenazelerin nakil işlemleri 11.12.1989 tarihinden itibaren 30 gün içerisinde yapılacaktır. Cenaze sahiplerinin bu süre içerisinde, cenazelerini Karşıyaka Mezarlığı'na nakletmeleri gerekmektedir. Nakledilmeyen kadavralar, belediyemizce Cebeci Asri Mezarlığındaki kemikliğe kaldırılacaktır."

1990 yılındaki bir diğer Cumhuriyet Gazetesi haberinde ise şu ifadeler yer verilmiştir: "Belediye meclisinin kararıyla kısıtlı bulunan defin alanlarının yeniden değerlendirilmesi için, bu mezarlara defnedilen cenazelerin kemikhaneye nakli konusunda karar alınmış, cenaze sahiplerinin, bunları yeni alanlara nakletmeleri için de süre tanınması uygun görülmüştür. Karşıyaka Mezarlığındaki sahipsiz ve parasız defnedilen cenazelerin - varsa- yakınlarının mezarlıklar şube müdürlüğüne başvurmaları halinde cenazelerini aynı mezarlığın paralı kısmına naklettirebileceklerdir. Nakil yaptırmayanların cenazesi, genel sağlık yasası hükmüne göre kemikhaneye naklettirilecektir."

Bu haberlerden anlaşılacağı üzere, kemikliğin kullanımı belirli dönemlerde, Ankara'daki mezar alanlarının dolması gibi nedenlerle kentsel ihtiyaçlara hizmet etmiştir. Ancak yapının kullanımına ilişkin kesin zaman aralıkları hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Günümüzde yapı uzun bir süredir kullanılmadığı için ciddi bir bakımsızlık durumuyla karşı karşıyadır. Üst örtüde rutubet kaynaklı küf oluşumları, yer yer strüktürel sistemin açığa çıktığı bölgeler tespit edilmektedir. Ufak çaplı tadilat çalışmalarıyla yapının yeniden işlevlendirilmesi ve kullanılabilir hale getirilmesi mümkündür.

3. Cebeci Mezarlığındaki Kemikliğin Yeniden Değerlendirilmesi İçin Öneriler

Cebeci Mezarlığı'ndaki kemiklik yapısı, tarihsel süreçte hem işlevi hem de mekânsal özellikleriyle dikkat çeken önemli bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Geçmişte tıp fakültesi öğrencileri ve antropologlar tarafından kemik incelemeleri amacıyla aktif olarak kullanılan bu yapı, zamanla bu fonksiyonunu yitirmiş ve uzun yıllardır atıl durumda kalmıştır. Ancak günümüzde bu tür yapılar, sahip oldukları kültürel ve bilimsel değerler göz önünde bulundurularak yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda, Cebeci Mezarlığı'ndaki kemiklik yapısı da korunarak yaşatılabilecek potansiyele sahip nitelikli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda, uluslararası örneklerin incelenmesi, kemiklik yapılarının yeniden işlevlendirilmesi sürecine katkı sağlayabilecek çeşitli yaklaşımları ortaya koymaktadır. Özellikle Avrupa'da yer alan bazı kemiklik yapılarında, kemiklerin düzenli ve estetik bir biçimde sergilenmesi sayesinde bu mekânlar hem bilimsel hem de kültürel merkezler haline gelmiştir. Söz konusu düzenlemeler, mekânda var olan dramatik atmosferin korunmasına olanak tanırken, aynı zamanda ziyaretçilere tarihi, antropolojik ve bilimsel bilgiler sunarak yapının eğitim ve turizm alanlarında da işlev kazanmasına imkân tanımaktadır. Bu tür uygulamalar, yapının sadece korunmasını değil, aynı zamanda aktif biçimde kullanılmasını da mümkün kılmaktadır.

Cebeci Mezarlığı'ndaki kemiklik yapısının da benzer bir yaklaşımla yeniden işlevlendirilmesi için ilk adım olarak mevcut durum ayrıntılı şekilde belgelenmiştir.

Yapının iç ve dış cepheleri fotoğraflanmış, mimari özellikleri çizimlerle kayıt altına alınarak mevcut durumu tespit edilmiştir. Bu belgeler, yapının korunması ve gelecekteki müdahalelerin planlanması açısından sağlam bir temel oluşturmaktadır. Bundan sonraki süreçte ise yapının özgün karakterine saygılı, aynı zamanda çağdaş ihtiyaçlara cevap verebilecek önerilerin geliştirilmesi mümkün olacaktır.

3.1. Yeniden İşlevlendirme Önerileri

Kemiklik yapısının yeniden işlevlendirilmesinde aşağıdaki öneriler dikkate alınmıştır:

- **Kemiklerin Sergilenmesi:** Yapının mekânsal özellikleri ve tarihsel fonksiyonu göz önünde bulundurularak, kemiklerin bir kısmının sergilenmesi planlanabilir. Örneğin yapı zemininin bir bölümü veya tamamının şeffaf bir yüzey oluşturularak kemiklerin görünürlüğü sağlanabilir. Yapıyı mekânsal olarak iki bölüme ayıran ortasındaki duvardan bir geçiş verilerek yapı içerisinde bir sergi rotası oluşturulabilir. Bu sergi, yapının geçmişteki işlevine atıfta bulunarak bilimsel ve tarihi bir değer katacaktır. Sergileme, kemiklerin hassasiyetine ve korunmasına uygun koşullarda yapılmalıdır. Kemiklerin yerleştirileceği alanlarda iklimlendirme, nem kontrolü ve aydınlatma gibi unsurlar özenle tasarlanmalıdır.
- **Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar İçin Kullanım:** Yapı, tıp fakültesi öğrencileri, antropologlar ve arkeologlar için bir eğitim ve araştırma merkezi haline getirilebilir. Kemiklerin bilimsel analizi için özel bir alan oluşturulabilir ve yapının iç mekânı, modern teknolojilerle desteklenerek inceleme ve eğitim çalışmalarına uygun hale getirilebilir.
- **Sergi ve Ziyaretçi Alanları:** Yapı, yalnızca bilim insanlarına değil, aynı zamanda halka açık bir sergi alanı olarak da kullanılabilir. Sergi panoları, dijital ekranlar ve bilgi panoları ile ziyaretçilere kemiklik yapısının tarihsel önemi, Cebeci Mezarlığı'nın geçmişi ve mezarlık kültürü hakkında bilgiler sunulabilir.
- **Koruma ve Restorasyon Çalışmaları:** Yapının mevcut fiziksel durumu göz önüne alındığında, üst örtüdeki rutubet kaynaklı hasarlar ve strüktürel bozulmalar giderilmelidir. Yapının betonarme kubbesi, dış cephe taş kaplamaları ve pencere boşluklarında gerekli restorasyon çalışmaları yapılmalıdır. Bu süreçte, yapının özgün kimliğini korumak öncelikli hedef olmalıdır.
- **Ziyaretçi Deneyiminin Artırılması:** Yapının çevresi düzenlenerek ziyaretçilerin kullanımına uygun hale getirilebilir. Yapının ön kısmındaki basamaklar, istinat duvarları ve giriş alanları temizlenerek erişilebilirliği artırılabilir. Ayrıca yapıya giden yollar iyileştirilerek bilgilendirici yönlendirme tabelaları yerleştirilebilir.
- **Dijital Entegrasyon ve Sanal Sergi:** Yapının içerisine veya çevresine yerleştirilecek dijital ekranlarla sanal turlar düzenlenebilir. Bu turlar, ziyaretçilerin yapı hakkında daha detaylı bilgi edinmelerini ve kemiklik yapısının geçmişteki kullanımlarını anlamalarını sağlayabilir.

4. Sonuç

Kemiklik yapıları, geçmişten günümüze kadar çeşitli kültürlerde önemli bir rol oynamış, özgün ve simgesel mekanlardır. Bu mekanlar, sadece ölümlerin kemiklerini muhafaza eden basit yapılar değil, aynı zamanda bir toplumun ölümle ve ölümlerle olan ilişkisini, inançlarını ve ritüellerini yansıtan derin anlamlar taşıyan mekânlardır. Özellikle Avrupa'da süsleme sanatıyla birleşerek kültürel ve felsefi bir boyut kazanan kemiklikler, hem merak uyandıran hem de geçmişe dair önemli veriler barındıran mekânlar olarak günümüzde dahi ilgi çekmeye devam etmektedir. Kemikliklerin düzenlenip tasnif edilmesi, onları sadece birer muhafaza alanı olmaktan çıkarak bilimsel, kültürel ve

eğitsel birer merkez haline getirmektedir. Adli tıp, antropoloji, demografi ve köken bilimi gibi pek çok disiplin için veri sağlayan bu yapılar, aynı zamanda yaşayanlarla ölümler arasında anlamlı bir bağ kurar. Ölümü hatırlatarak hayata dair çeşitli mesajlar vermeleri, kemikliklere felsefi ve manevi bir boyut kazandırmaktadır. Türkiye’de ise kemiklik yapılarının sayısı oldukça azdır ve genellikle Avrupa’daki örneklerden farklı olarak daha işlevsel bir yaklaşım sergilemiştir. Bu bağlamda, Cebeci Asri Mezarlığı’ndaki kemiklik yapısı, ülkemizde bulunan nadir örneklerden biri olarak öne çıkmaktadır. Uzun süredir boş ve atıl durumda olan bu yapının, geçmişte kemiklerin muhafaza edildiği önemli bir işlevi yerine getirdiği bilinmektedir. Ancak zamanla bu işlevini yitirmiş ve bakımsız bir hale gelmiştir. Cebeci Asri Mezarlığı’ndaki kemiklik yapısının yeniden değerlendirilmesi ve işlevlendirilmesi hem yerel hem de ulusal ölçekte önemli bir kültürel kazanım sağlayacaktır. Yapının restore edilerek bilimsel ve eğitsel bir merkez haline getirilmesi, bu yapıyı yalnızca korumakla kalmayacak, aynı zamanda toplumun ölümle olan ilişkisini yeniden düşünmesine potansiyel taşıdığı değerlendirilmektedir. Kemiklerin belirli bir düzen içinde sergilenmesi, yapının tarihi kimliğini ön plana çıkarabilir; modern teknoloji ve sergi teknikleriyle desteklenecek alanlar ise ziyaretçilere etkileyici bir deneyim sunma potansiyeline sahiptir. Bu süreçte, yapının fiziksel koşullarının iyileştirilmesi, çevresel düzenlemelerin yapılması ve mekânın halkın erişimine uygun hale getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Yeniden işlevlendirme sürecinde, yapının bilimsel ve kültürel bir merkez olarak tasarlanması, geçmişin değerlerini bugüne taşımaya katkı sağlayabilir ve gelecekte bu alanda yapılacak çalışmalara ilham verebilir. Cebeci Mezarlığı’ndaki kemiklik yapısı, doğru bir yaklaşımla ele alındığında, yalnızca bir yapı değil, aynı zamanda kültürel ve tarihsel bir sembol haline gelebilir. Bu bağlamda, kemiklik yapılarının korunması ve yeniden değerlendirilmesi, geçmişin bir emaneti olarak görülmeli ve bu değerli miras geleceğe taşınmalıdır. Cebeci Asri Mezarlığı’ndaki kemiklik yapısı, bu anlayış doğrultusunda yeniden hayat bulabilir ve hem Ankara’nın hem de Türkiye’nin önemli bir kültürel ve tarihi değeri olarak topluma kazandırılabilir.

Katkı Oranı

“Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunduklarını beyan etmektedirler.”

Çıkar Çatışması Beyanı

“Çalışmanın tüm yazarları bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.”

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Yapılan çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur, Etik Kurul izni gerekmemiştir.

Kaynaklar

Akyar, N. (2018). Zerdüştilikte Ahiret İnancı ve Cenaze Törenleri. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yüksek Lisans Tezi). Bursa, s. 136-138. URL: <https://acikerisim.uludag.edu.tr/entities/publication/a3f30a83-b514-43e3-b131-ba7e7647684e>

Amat, J., Filippucci, P., Savouret, E. (2015). ‘The Cemetery of France’: Reconstruction and Memorialisation on the Battlefield of Verdun. In M. Sorensen & D. Viejo-Rose (Eds.), War and Cultural Heritage: Biographies of Place. Cambridge: Cambridge University Press, s.46-68.

Akyurt, Y. (1940). Beyşehir Kitabeleri ve Eşrefoğlu Camii ve Türbesi. Türk Arkeoloji Dergisi, (4), s.91-132.

Bulhaz, O., Kanbur, H., Doğanyılmaz, İ. (2001). Kayaköyü Çalışması. Mimarist, 1(2), s.15.

Cengizkan, Ali. "Ankara Mezarlıkları: "Ankara'nın Taşına Bak"." TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülten (2004): 38-41.

Cormack, M. (2016). St Ursula and the 11.000 Virgins in Scandinavia and Iceland in the Middle Ages. University of Wales Press, Cardiff, UK, s.205.

Coşkun, Ö. (2009). Aydın İli Söke İlçesi Gelebeç Yerleşimi ve Aziz Nikolaos Kilisesi. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul, s. 152-176. URL: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Çayırdağ, M. (2022). Kayseri Tarihi Araştırmaları. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, No: 184, s. 32.

Çoruhlu, Y. (2019). Orta Asya'da Ölü Kemiği Muhafaza Kapları (Ossuary/Navs) ve Türk Sanatı'ndaki Yeri Üzerine Değerlendirmeler. Akdeniz Sanat, 21. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 873-896.

Evans, C. (2003). Jesus and the Ossuaries. Baylor: Baylor University Publishers. s.15.
Figueras, P. (1983). Decorated Jewish Ossuaries. Leiden: Brill Academic Publishers, s.10.

Fowler, C. (2004). *The Archaeology of Personhood: An Anthropological Approach*. <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203583210/archaeology-personhood-chris-fowler>

Jensen, R. M. (2010). Understanding Early Christian Art. Routledge.

Karamehmetoğlu, T. (2020). Kastamonu Kalesi ve Aşıklı Sultan Türbesi Üzerine. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13(70), s.84.

Kor, B. (2013). Death, Burial Culture and Spaces of Memorialization: The Case of Ankara Cebeci Cemetery. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara. URL: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=KUuwDO3FKy5u4WAn0Ngs7w&no=M4o3xaoroE0Qcx-0F-SZIQ>

Koslofsky, C.M. (2000). The Reformation of the Dead: Death and Ritual in Early Modern Germany, 1450-1700, New York: St. Martin's Press, s.40.

Koudounaris, P. (2011). Empire of Death: A Cultural History of Ossuaries and Charnel Houses. Thames&Hudson, New York.

Marmara, R. (2006). İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi. Maslak-İstanbul: Kitap, s.110.

Hertling, L.F. and Kirschbaum, E. (1960). The Roman Catacombs and Their Martyrs. Darton, Longman & Todd Publishing.

Rice, T.T. (1965). *Ancient Arts of Central Asia*. Frederic A. Praeger Publishers, New York, Washington.

Silverman, S. (2002). 'Charnel Houses', *Macmillan Encyclopedia of Death and Dying*, ed. Robert Kastenbaum, New York. Macmillan, s.122.

Stojanov, S., Besermenji, S., Vujicic, M., Majstorovic, V., Stojasavljevic, R. (2013). Measuring Tourism Potentail of Places of Interest and Memorial Objects Using Analytical Hierarchy Process (AHP)-Case Study City of Nis, Serbia. *European Researcher*, Vol 59(9-2), s.2309.

Şen, E., Küçük, M. F., Kılıcı, B., & Utlu, E. Modern bir mezarlığın anatomisi: Cebeci Asri Mezarlığı. *Bilkent Üniversitesi*, Ankara.

Uslu, A. (1997). *Tarihi Süreç İçerisinde Anadolu Mezarlıkları ve Çağdaş Bir Yaklaşımla Ankara Kenti İçin Örnek Bir Mezarlık Planlaması Üzerinde Bir Araştırma*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, FBE, Ankara. URL: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Warner, R. (1952). *Men and Gods*. London: Penguin Books, s.189.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://dictionary.cambridge.org/> Erişim tarihi: 02.02.2023, 12:30

URL-2: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> Erişim tarihi: 03.02.2023, 13:30

URL-3: <https://www.atlasobscura.com> Erişim tarihi: 03.02.2023, 14:30

URL-4: <http://www.cankiri.gov.tr/> Erişim tarihi: 05.02.2023, 14:30

URL-5: <https://www.mugla.bel.tr/> Erişim tarihi: 05.02.2023, 14:30

URL-6: <https://www.cumhuriyet.com.tr/> Erişim tarihi: 06.02.2023, 12:30